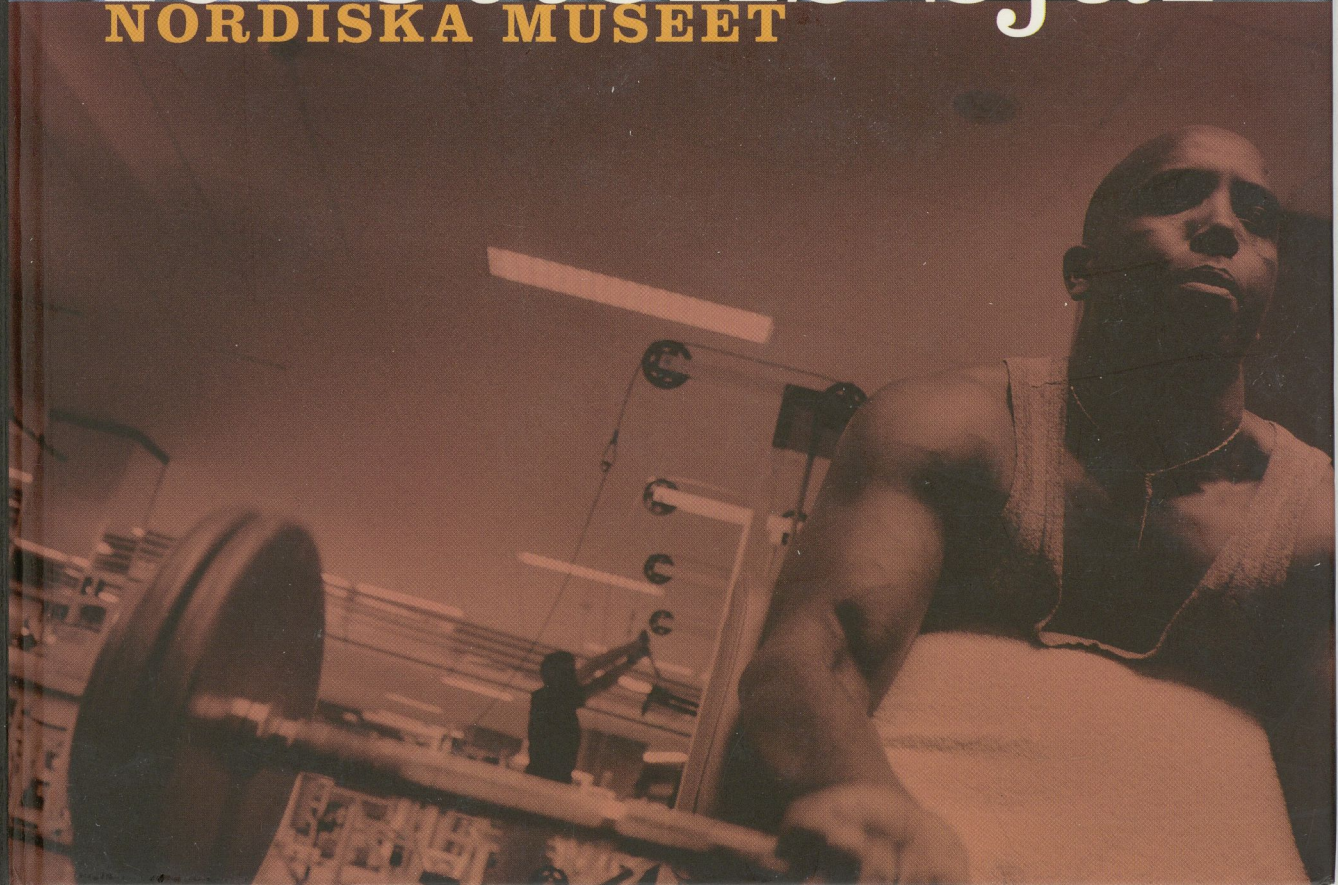

idrottens själ

NORDISKA MUSEET

idrottens själ fataburen 2000

Idrottens

Nordiska museets och Skansens årsbok 2000

själ

Fataburen 2000
Nordiska museets Förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
nmbook@nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör: Bo G Nilsson

Bildredaktör: Peter Segemark

Grafisk form: Lena Eklund, Kolofon

Omslagets bilder: Clive Mason, Pressens bild (baksidan överst), bild ur
Riksföreningens för gymnastikens främjande årsbok 1938 (baksidan
underst), Sveriges Centralförenings för idrottens främjande arkiv
(framsidan överst), Charlotte von Friedrichs (framsidan underst).

Tryckt hos MediaPrint Uddevalla AB 2000

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 468 1

De nya sporterna

STEN FELDREICH är journalist och f.d. elitspelare i basketboll, han skriver bl.a. i Riksidrottsförbundets tidskrift Svensk idrott

Från världscupen i mountain bike, april ►
1996. Foto Clive Mason. Pressens bild.

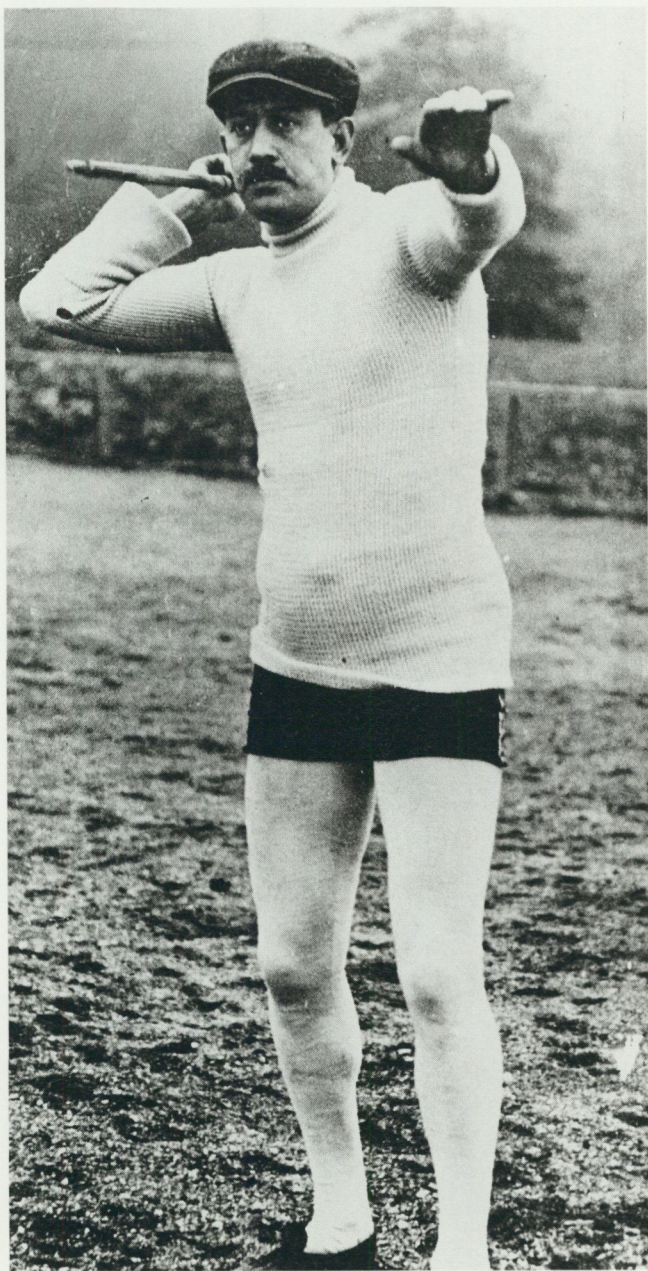
»Idrott är att hinna före till ett fånigt litet snöre.« Så fyndigt sammanfattades idrott i Lennart Hylands välkända versbok från 1960-talet (ABC-bok 1966). Så enkelt är det inte att skalda om idrotten i dag. Idrott har blivit en världsomspännande jätteindustri där mångfalden idrotter aldrig varit större. Värderingar, attityder och det omgivande samhället påverkar våra idrottsvanor. Nya trendriktiga, upplevelseorienterade idrotter ser dagens ljus. Gamla ärevördiga idrotter kämpar för sin existens. Beachvolley, mountainbike, snowboard, inlines, innebandy, speedskating, spinning, aerobics, qigong, klättring, multisport... Listan kan göras ännu längre på nya idrotter som etablerat sig under seklets sista decennium.

Fritiden och fritidssektorn blir en allt viktigare del i unga människors uppväxt. Den ökande kommersialiseringen inom vissa idrotter gör att det i dag inte är orealistiskt att säkra sin framtid inom idrotten. Idrotten har hög status. Att försörja sig på favoritidrotten är många ungdomars dröm. Hög ungdomsarbetslöshet gör att många skaffar sin identitet på fritiden, inte i yrkeskarriären.

Många av dagens ungdomar har stor del av sin identitet kopplad till någon idrott. Valet av idrott sänder ut signaler om vem man är. Det säger något om ens livsstil om man sysslar med längdskidåkning jämfört med snowboard, till exempel. Men den nya tidens villkor, där utbudet av fritid och fritidsaktiviteter är större än någonsin, gör att ungdomar har mycket annat att välja på än just idrott. Trots allt har idrotten behållit sitt grepp. De flesta orter i landet har en eller flera idrottsföreningar. Idrott är en folkkär del av vårt svenska kulturarv.

Från styrka till teknik

Idrotten har vuxit fram sida vid sida med samhällets civilisationsprocess och utgör på många sätt en miniatyrmodell av samhället. Samhället förändras och idrotten följer med. På 1920-, 30- och 40-talen när den traditionella idrotten växte sig stark rådde helt andra ideal än idag. Då stod egenskaper som kraft och råstyrka högt i kurs. Dragkamp, brottning och tyngdlyftning var sporter med status. I dag är storhetstiden över. Intresset för brottning och tyngdlyftning har falnat i Sverige. En brottare i världsklass når inte den uppmärksamhet och det erkännande han fick under

Svensken Erik Lemming
blev olympisk mästare i
spjut i Stockholm 1912.
Pressens bild.

brottningsens glansdagar på 1920- och 30-talen. Det har att göra med att ren råstyrka inte längre värderas på samma sätt nu som då.

Kroppsligt arbete har reducerats i industrisamhället och saknar den viktiga betydelse det en gång hade. I dag gör maskiner grovjobbet och det är viktigare att arbetaren kan hantera avancerad teknik och styra maskiner än att han är urstark. Hela arbetarklasskulturen, den kultur som framför allt stod för kraft och styrka, har blivit svagare. I stället för kraftsporter har golf och tennis seglat upp som många favoritsporter. Båda tidigare ansedda som »gubbiga« snobbsporter som rönste föga uppmärksamhet och som saknade bred förankring.

Golfens status har ökat kraftigt i Sverige det senaste decenniet. Det har med samhällsutvecklingen och arbetets utveckling att göra. Vi har fått andra ideal. Golf ställer höga krav på analys och precision. I dag värderar vi sådana egenskaper högre än svettig råstyrka. Att spela golf påminner inte så lite om ett kontorsarbete. Det gäller att kalkylera sitt spel; först göra bedömningar av underlag, avstånd och vindförhållanden. Därefter välja rätt klubba innan man slår.

I dagens samhälle uppfyller golf det viktigaste kriteriet för att bli accepterad på allvar: för att en idrott ska bli stor och folkligt förankrad, måste människor kunna identifiera sig. Kraftig mediabevakning och stora pengar är andra faktorer som hjälper till att höja status och intresse för en idrott. Men plötslig och intensiv mediauppbackning gör inte en idrott förankrad i folksjälén. Traditionens makt är stor och det tar tid för en ny idrott att bli riktigt folklig. Gamla, inrotade idrotter som fotboll, bandy, gymnastik, skytte och ridsport har trots allt behållit sitt grepp genom åren. Men det finns en tydlig tendens bland de nya idrotterna: mer upplevelse och lekfullhet – mindre regelstyrt, monotont slit.

Multisport

Multisport har på några år blivit en idrottsform som stadigt samlar fler intresserade. Trenden syns över hela världen. 2000-talets aktiva människa vill ha tävlingar som sätter henne på svåra prov i fri natur och utan fasta regler. I jämförelse med multisport framstår 1900-talets idéer om idrott aningen stelbenta och föråldrade. Kanske uppstod multisport som en reaktion mot den traditionella idrotten med sina kontrollerade former, där

En vild fors bemästras med hjälp av lagarbete. Foto Larry Prossor. Pressens bild.
 Klättring på tegelvägg. Foto Adventure Photo. Pressens bild.

allt är reglerat i detalj: strikt vetenskapligt bedriven, med tidig specialisering, ensidig och enformig träning och risk för utbrändhet i tidig ålder.

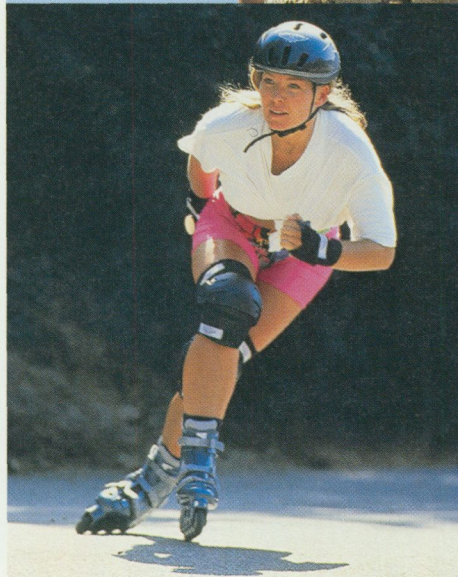
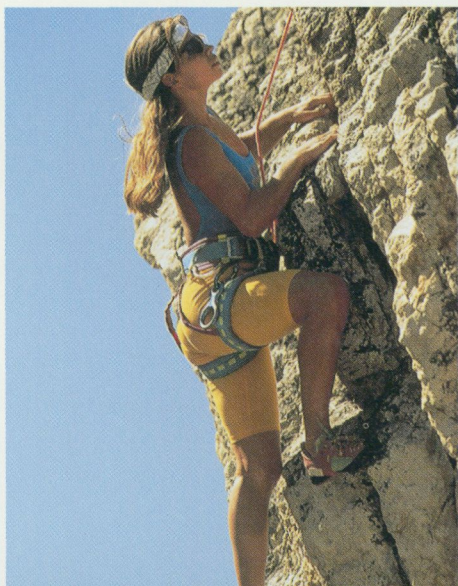
I Sverige är vi så hyperfixerade vid att ägna all tid åt en enda sport. Jag spelade fotboll i Djurgården i unga år och då var det bara fotboll som gällde. Jag tror att många, många talanger går förlorade i svensk idrott därför att de tappar intresset av för mycket ensidig träning. I stället borde vi lära oss att höja blicken, se över gränserna, och använda olika idrotter i vår träning, oavsett idrott. På så sätt skapas allsidighet och glädjen behålls i träningen, säger Michael Lemmel, som ingår i ett av världens bästa multisportlag, *Team Peak Performance* (Feldreich 1999a).

Kanske startade multisport med löparvågen på 1970-talet. När löparna märkte att de klarade milen och maran, började de att leta efter tuffare utmaningar, som samtidigt lät dem slippa att nöta asfalt bland avgaser och betong. I multisport gäller det att tillryggalägga en bestämd sträcka genom att springa, cykla, paddla, klättra och orientera. En tävling kan pågå i flera dagar och deltagarna som tävlar i lag bär med sig delar av sin utrustning.

Tävlingsformen föddes i Nya Zeeland av triatleter för omkring femton år sedan och har spridit sig över världen. Multisport bedrivs av entusiaster och eldsjälar. Det finns ingen gemensam organisation, inga traditionella klubbar. Tävlingarna sponsras av företag som vill profilera sina varumärken. Utomlands kan det röra sig om både cigarett- och spritföretag. I Sverige har ett bryggeri gett namn åt en tävling. Att vinna är inte det viktigaste i multisport. Det handlar om att lära känna sina gränser, inte att dumdrigt försöka överskrida dem. Lagmoral, fysisk och psykisk styrka sätts på prov. Tävlingarna komponeras så att deltagarna ges naturupplevelser av olika slag. Det är upplevelsen och utmaningen som räknas i första hand, inte placeringer.

Klättring

Äventyret och förmågan att lära känna sina gränser ryms även i klättersport. Intresset för klättring har ökat i Sverige på 90-talet. Klättrinstruktören och naprapaten Ulrika Tiegs upplever bergsklättring som en form av meditation, en vertikal skogspromenad som kräver total fokusering på det hon håller på med, just i stunden. Ett sätt att skärma av omvärldens

Klippklättrarska. Foto Vandy Stadt. Pressens bild. I puckelpisten.
Foto Claes Löfgren. Pressens bild. Rollerblading. Pressens bild.
Strandvolleyboll. Foto Mike Powell. Pressens bild.

stress. Det är bara med händerna och fötterna klättraren tar sig fram. Varligt och med stor tankeskärpa. Väl avvägda kroppsrörelser, full balans och mjuka distinkta förflyttningar uppåt. Klätterrepen används inte för att ta sig upp, deras funktion är enbart till för säkerheten (Feldreich 1996).

En vanlig missuppfattning är att bergsklättrare drivs av att nå toppen. Att det är betvingandet av berget som är drivfjädern. Men det är vägen dit, inte målet som är värt mödorna. Och man behöver inte alls vara av elitklass för att få ut mycket av bergsklättring, säger Ulrika Tiegs. Idag finns runt tre tusen licensierade bergsklättrare. Svenska Klätterförbundet valdes in som fullvärdig medlem i Riksidrottsförbundet 1995.

Klättring på klättervägg är den gren av klättring som vuxit kraftigast. Klätterväggar har funnits i drygt tio år och tillkom som komplement till bergsklättring. Ett sätt att hålla sig i form under vintersäsongen. Nu har klättring på vägg blivit tävlingsform. En klättervägg är byggd på en stomme av vanliga träreglar som är täckta av 22 mm plywood. Väggarna är lodräta eller lutar utåt, med överhäng, för att simulera de svårigheter som förekommer i naturen. I väggen skruvas så kallade grepp fast. Greppen är gjutna i polyester och sand och känns som riktig sten. Greppen är olikformade, vissa är lätta för handen att få fäste kring, andra kanske bara tillåter ett par fingrar. Greppen placeras på olika avstånd och det gäller för klättraren att hitta en väg som leder ända upp. Klättraren säkras med ett rep som är fäst i toppen och löper i en karbinhake ner till en kamrat på marken, som har repet fäst i en särskild slirbroms. Tappar klättraren greppet och faller, bromsas fallet mjukt.

Multisport och bergsklättring saknar nog utsikter att bli breda folkspor-ter, men är säkert typiska för den tid vi lever i. En reaktion mot IT-samhällets stress och högt uppdrivna arbetstempo, där naturliga pauser suddats ut och kravet på att alltid vara nåbar ständigt ökar.

Kampen om publiken

Ökat tempo och minskat tålamod är tidens tecken. TV-kanaler, radiokanaler, tidningar och IT bombarderar oss med intryck. I konkurrensen krigar TV-kanalerna med actionfylld underhållning och dramatik. Ett beprövat sätt att få tittaren att dröja kvar framför TV-rutan.

Publikspor-ter som inte är händelserika riskerar att tappa i publik. Is-

hockeyn är rädd att tappa greppet om publiken och har anpassat sig till kravet på action. Ingen ishockeymatch i Elitserien får längre sluta oavgjord. Publiken ska bjudas en vinnare till varje pris, först sudden death och därefter straffslagning. Idrotten är en spegling av samhället. Tiden går och saker förändras. I dag är det fart och äventyr som uppskattas före långdraget och tålamodsprövande jagande mot klockan. Det finns en klar tendens att konditionskrävande »slitidrotter« får stå tillbaka till för-

Sverige mot Schweiz i hockey-VM 1998. Till höger Peter Forsberg.
Foto EPA Photo. Pressens bild.

mån för de mer spektakulära. Gamla paradidrotter som längdskidåkning och skridsko har fått konkurrens av mer actionladdade vintersporter typ snowboard och short track (hastighetsåkning på ishockeyrink). Trenden i de nya idrotterna är att man ska ha så roligt som möjligt när man idrottar.

Snowboard

Popsporten snowboard gjorde debut som olympisk gren i Nagano. För att en ny idrott eller ny idrottsgren ska tas upp på det olympiska programmet krävs ett visst antal utövare och en viss geografisk utbredning. Regler för detta finns i den olympiska charter, det regelverk som styr den olympiska rörelsen. Där finns kriterier angivna som måste uppfyllas. Sedan snowboard fick sitt genombrott har utvecklingen gått snabbt. Snowboard kom med i svenska Skidförbundet 1992 och medan antalet licenser minskat för den alpina skidåkningen har licenserna för snowboardåkare ökat stadigt.

I snowboard körs både Europacup och Världscup i slalom och »halfpipe«. »Halfpipe« är den form av brädåkning som utförs i en snöramp. Det är en ren bedömningssport där varje åkare gör sitt program med tricks högt upp på vallarna. Höjd, svårighetsgrad och tempo bedöms. Många åkare, även i världseliten, ser hellre snowboardåkandet som en livsstil där själva tävlandet är av underordnad betydelse. Det är viktigare att ha kul och utveckla sin egen stil än att vinna till varje pris.

Innebandy

Ur leken föddes även innebandy. Innebandy har på kort tid vuxit till Sveriges näst största bollidrott efter fotbollen. En halv miljon svenskar spelar innebandy. Ändå spelades den första riktiga innebandyn så sent som 1981 då Svenska Innebandyförbundet bildades. På elva år har utvecklingen gått från hundra medlemsföreningar 1985 till femtonhundra 1995. En förklaring: innebandy fordrar inga speciella färdigheter. Man kan ha roligt från början. I ishockey, den sport innebandy har lånat det mesta av strategi och speluppläggning, krävs så många färdigheter innan det blir riktigt kul. Behärska skridskoåkning, skjuta någorlunda och tackla. I innebandy kan man delta i spelet med en gång. Här finns ingen offside, ingen iceing,

Sommarskidparadiset Stryn i Jotunheimen i Norge invaderas av »snowbums«. Här är det snowboard och rätt image som gäller: stora byxor, piercing, mössor och neonghår. På kvällarna byter man hårfärg med varandra. Foto Pål Hansen, Scan-foto. Pressens bild.

inga hakningar. Samtidigt är spel- och materialutvecklingen i innebandy i klass med IT-branschens snabba utveckling. Leken har blivit allvar och det finns proffs i innebandy precis som i andra stora bollsporter.

Det finns olika teorier om hur sporten kom till Sverige. En säger att det hela började med några svenska studenter som var på semesterresa i Holland i slutet av 60-talet och fick syn på några lustiga plastklubbor i ett skyltfönster. Studenterna blev nyfikna och tog med sig några bollar till Sverige för att känna hur de var att spela med. Klubbarnas ursprung var en fabrik i Lakeville, USA som 1958 började att tillverka klubbor i plast, avsedda att spela ishockey med inomhus – utan is. Floorhockey kallades spelet och spelas fortfarande med puck i USA.

Det var när den karaktäristiska bollen infördes som spelet fick fäste ordentligt. Bollen, 23 gram lätt och med 26 hål skapades ursprungligen som träningsboll åt basebollspelare. En systematisk lansering av innebandy i Sverige gjordes av Carl-Åke Ahlqvist, grundare av klubbtilverkaren *Unihoc*, som på 70-talet reste runt på olika högskolor i Sverige och introducerade sporten för studenter. En massbefruktnings skedde när »plastbandy« blev en kul lek på fritidsgårdar för killar och tjejer som kunde spela tillsammans. Sverige är föregångsland inom innebandy men sporten har fått fäste i flera andra europeiska länder. Inte minst i öststaterna.

Streetbasket

Ett annat uttryck för det lekfulla – och en reaktion mot det regelstyrda – är sporten streetbasket, basket på gatan. En form av spontanbasket som utvecklats på bakgator och parker i USA och nu kommit till Sverige. Traditionell basket är annars den lagbollsport där lagledaren har störst möjlighet att kunna påverka pågående spel från bänken. I basket finns inga slumpvis hoppande puckar längs sargen eller regnåta planer som gör bollstudsens förrädisk. Basketens karaktär gör spelet väl lämpat att styra med strikta spelsystem, både i anfall och försvar. Den enskilde spelaren tilldelas sin bestämda roll, som han inte får gå utanför. Inom collegebasketen i USA praktiserar många coacher den spelstilen.

Men basket kan också spelas fritt och improviserat. I streetbasket värderas artistiska anfall högre än strikt effektivitet. Positionerna i laget skiftar, ingen är tilldelad en fast roll i laget. Streetbasket spelas utan domare, spe-

larna dömer själva. Den som anser sig ha blivit foulad säger till. Det finns något genuint idrottsligt i detta; fair play, en viktig del av idrottens kärna.

Gymkulturen

Samtidens fixering vid ungdomlighet gör att det inte längre ses som suspekt att fortsätta idrotta även efter trettio. Att hålla sig i form; att vara frisk, stark och vacker är viktigt för många. Det rådande kroppsidealet gör att gymkulturen frodas: body shaping, spinning, gymping, aerobics, löpband, styrketräning... I dag finns det idrotter för alla smaker och inriktningar och man behöver inte vara medlem i någon förening för att vara med. Man köper sig tid och hyr en personlig instruktör.

Spinning är den senaste flugan: motionscykling i häftig tappning har blivit trend. En spinningcykel – eller aerobic bike – är en motionscykel i racingutförande. Cyklarna har fast kedjekrans som gör att det inte går att vila på tramptagen. Sittställningen är lite framåtlutad så att det ska gå lätt att ställa sig upp när det blir för tungt att sitta och trampa. Spinning sker ofta i grupp till musik och under ledning av en instruktör. Trampmotståndet kan ställas in så att alla kan ligga på sin personliga kapacitet. Ett pass är 40 minuter med mest uppförsbackar. Till träningen kan pulsregistreringsband eller pulsklockor kopplas. Spinning är ett effektivt sätt att konditionsträna. Hjärtat stärks, syreupptagningsförmågan ökar och musklerna får ökad mjölksyratålighet, samtidigt som rygg och knän skonas. Allt väl anpassat till den resultatinriktade vardagsmänniskans krav på effektivitet.

Från folkrörelsemodell till professionalism

Den svenska idrottsrörelsen har sedan den formades för hundra år sedan byggt på demokratiska principer. Till idrottsrörelsen hör de idrottsföreningar och förbund som är sammanslutna i Riksidrottsförbundet. Drygt två miljoner medlemmar i över 20 000 föreningar gör idrottsrörelsen till den största folkrörelsen. »Den svenska modellen«, vår typ av folkrörelse-baserad föreningsidrott, gör idrotten öppen för alla. I andra länder är idrott – förutom gymnastikundervisning – till för de mest talangfulla eller de som har råd att köpa sig medlemskap i klubben. Målet i verksamheten

är då inte i första hand att utveckla människor utan att vinna medaljer eller tjäna pengar. När folkhemstankarna genomsyrade Sverige rådde också det »idrottsliga folkhemmet«: föreningsliv och idealitet, amatörism och förbrödring.

Folkhemstankarna har flagnat i takt med att ett annat, mer individualistiskt och kommersialiserat samhälle vuxit fram. Ekonomi och ekonomiskt tänkande styr i allt högre grad. Att det blivit kärvare ekonomiskt för idrottsklubbarna på 90-talet är helt klart. Framför allt har kommunernas bidrag till idrottsrörelsen minskat drastiskt, huvudsakligen genom minskade subventioner till idrottsanläggningarna. Sedan 1992 har det försvunnit cirka 1,4 miljarder i kommunala bidrag till idrottsrörelsen. Föreningarnas förmåga att själva finansiera sin verksamhet har satts på prov. Amatörismen har ersatts av professionalism. Folkrörelseidrotten har alltmer gett vika för underhållningsidrott med kommersiella förtecken. Idrott håller på att bli »big business« även i Folkrörelsesverige och elitidrott kallas allt oftare underhållningsidrott. Publiken ska inte bara lockas av matchen. Den ska bjudas på show, en upplevelse.

Basketen är föregångare i Sverige och har enligt amerikansk förebild skapat en inramning kring matcharrangemangen. Matcherna i Basketligan ramas in med fyrverkerier och cheerleaders, discjockeys spelar rätt musik, i time-outerna är det godisregn, artister uppträder i halvtid m.m. Ingen ska behöva gå hem utan att ha fått en upplevelse. Basketen var också först med att skrota systemet med upp- och nerflyttningar enligt klassisk seriemodell. Lagen som spelar i högsta ligan gör det därför att de uppfyller vissa kriterier på spelskicklighet, en väl fungerande ungdomsverksamhet och ordentliga matcharrangemang. Ett tydligt steg mot en sluten professionell liga enligt amerikansk professionell modell, bort från den folkrörelsebaserade modellen.

Efter en stadgeändring i Riksidrottsförbundets grundregler 1999 är det numera tillåtet att bedriva idrott i bolagsform. En viktig »grundbult« i de nya reglerna är dock att förutsättningen för bolagisering är att det är idrottsrörelsen, genom föreningen, som legalt behåller kontrollen över bolagen. Den kommersiella idrotten ska på så sätt kunna samsas naturligt med den ideella folkrörelseidrotten.

Elitidrottens framtid

Elitidrotten har genom sin oregisserade dramatik och utövarnas skicklighet en stark attraktionskraft på människor i alla samhällsskikt. Det är fortfarande den ovissa kampen i elitidrotten som lockar, trots kringarrangemang av allt mer omfattande slag. Oavsett om kampen sker mellan två mål, man mot man, mot klockan eller sida vid sida mot en mållinje.

Som en röd tråd genom idrottshistorien finns fascinationen över det extrema. Den som är snabbast, starkast eller uthålligast har alltid blivit omtalad och beundrad. Men de idealen börjar svikta och dopingproblematiken har stor del i detta. Tyngdlyftning, cykel, simning och friidrott har stora problem och kämpar för sin trovärdighet. Misstro mot att resultaten inte tillkommit på ett juste sätt gör att intresset svalnar bland folk.

Jan Lindroth, professor i idrottshistoria vid Stockholms universitet, har skissat på idrottens framtid (Lindroth 1998). Han slår fast att idrotten som vi lärt känna den – en produkt av industrisamhället – står inför omvälvande förändringar. Och han är inte särskilt optimistisk vad gäller idrottens framtid. Den mest extrema elitidrotten kommer att »föras från folkrörelse till näringsliv«. Jan Lindroth tycker att detta är en diskutabel men trots allt nödvändig anpassning till verkligheten. Pengarna har kommit till idrotten för att stanna. I och med kommersialiseringen tar elitidrotten definitivt steget in i den globala nöjesindustrin.

Men Jan Lindroth är skeptisk till om elitidrotten kommer att överleva i framtiden. I en allt hårdare konkurrens från såväl den rena underhållningssektorn och medieindustrin som slåss om vår uppmärksamhet, har elitidrotten ingen given fördel. Enligt Lindroth kommer elitidrotten till slut att passera en gräns. Strävan efter allt bättre resultat och rekord kan inte bromsas. Det betyder att den vetenskapliga satsningen trappas upp. Vi får en idrottsvetenskaplig kapprustning vad gäller såväl material som fysisk och mental träning. Med denna utveckling kommer elitidrotten att fjärmas från det spontana och bli till vetenskap. Resultatinriktad toppidrott blir till ett strikt kunskapsområde; ett allvarligt arbete för specialister och vetenskapsmän.

För det räcker inte längre bara med talang för att nå toppen. År av kompromisslös träning krävs. Det var länge sedan fotboll blev en åretruntsport, inte bara för eliten. I dag spelar även fotbollsknattar inomhusfotboll på vintern. Satsar man mot elit krävs en total satsning om man vill nå

internationell framgång. En del som satsar sin framtid på idrott drar sig inte för att använda förbjudna dopingpreparat för att nå sina mål, vare sig det handlar om pengar eller ära. Prognosen ser inte så lovande ut, åtminstone inte för prestationsinriktade, resultatstyrda idrotter där resultaten mäts exakt.

Foto Susanne Durlind. Nordiska museet.

